

Ivana Soković¹

ZNAČAJ OSIGURANJA I PERSPEKTIVE RAZVOJA U SRBIJI

PREGLEDNI RAD

Apstrakt

Osiguranje je delatnost koja u Srbiji baštini tradiciju još od Dušanovog zakonika. Autorka nastoji da ustanovi razvojni put koji je osiguranje prešlo od prvih zajednica rizika do osiguravajućih kuća, kao institucionalnih investitora koji u savremenoj ekonomiji imaju značajnu ulogu. Posebnu pažnju posvećuje prelasku na tržišni mehanizam i tranziciji koja je značila etabliranje osiguravajućeg sektora kao visoko regulisanog i iznad svega profitabilnog. U radu se ne izostavlja uloga Udruženja osiguravača Srbije, kao krovne organizacije koja je značajno doprinela promociji i zaštiti interesa delatnosti osiguranja. U zaključku se iznose predlozi kako bi tržište pro futuro trebalo da se razvija, s naglaskom na tome da je osiguranje rastuća delatnost koja čini važan deo održivog razvoja.

Ključne reči: osiguranje, Zakon o osiguranju, tržište, profitabilnost, zaštita korisnika osiguranja, transformacija kapitala.

I. Razvoj osiguranja u Srbiji do usvajanja Zakona o osiguranju iz 2004. godine

1. Razvojni put osiguranja do Drugog svetskog rata: od igre na sreću do postepenog regulisanja

Za razliku od modernog doba, za koje se vezuje razvoj osiguranja kao delatnosti koja pruža zaštitu od rizika i koje karakteriše regulisanost na svim nivoima, pre

¹ Predsednik Izvršnog odbora kompanije "Dunav osiguranje" a.d.o. .
Rad primljen: 10. 4. 2024.
Rad prihvaćen: 17. 5. 2024.

kraja XVIII odnosno početka XIX veka ne možemo govoriti o osiguranju u pravom smislu reči, niti o osiguravajućim društvima. Moderno osiguranje koje se zasniva na naučnoj osnovi i do detalja je zakonom regulisano, te koje vode licencirana i kvalifikovana lica, pripada drugoj polovini XIX veka.² Da bi se došlo do tog oblika organizovanja, osiguranje je prešlo određeni razvojni put o kome ćemo govoriti u ovom radu. Usredsredićemo se samo na istoriju društava za osiguranje na našim prostorima, podrazumevajući pod time ne nužno teritoriju Srbije, već i teritorije koje su, na bilo koji način, bile povezane sa Srbijom. Dve zakonitosti koje smo uočili tokom proučavanja razvoja sektora osiguranja, a pogotovo društava za osiguranje, tiču se istorijskih okolnosti i društveno-političkog konteksta.

Osiguranje kao delatnost koja počiva na zajednici rizika beleži početke razvoja u Srbiji još u srednjem veku. Naime, prve naznake onoga što ćemo kasnije nazvati obaveznim osiguranjem nalazimo u Dušanovom zakoniku iz 1349. godine. Iako Zakonik doslovno ne pominje reč osiguranje, njime je ustanovljena kolektivna odgovornost za naknadu štete, odnosno prelaz od plemenskih i seoskih zajednica rizika ka prvim zajednicama rizika. Međutim, osiguranje, kao ni većina privrednih delatnosti, nije moglo da se razvija u pravom smislu sve do kraja XIX veka.³

Jedan od prvih zakona od značaja za delatnost osiguranja u Srbiji bio je Srpski građanski zakonik, čije je donošenje 1829. godine inicirao knez Miloš Obrenović. Zakonik je donet tek 15 godina kasnije, tačnije 1844. godine za vreme vladavine kneza Aleksandra Karađorđevića, i napisan je po uzoru na Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine. Srpski građanski zakonik pominje osiguranje u dva člana (čl. 798 i 799). Ono što ih čini vrednim pomena jeste njihov značaj za institut osiguranja i u savremenim uslovima. Naime, *Srpski građanski zakonik reguliše princip uticaja krivice*

² Detaljnije o istoriji osiguranja: Z. Petrović, V. Čolović, D. Knežević, *Istorija osiguranja u Srbiji, Crnoj Gori i Jugoslaviji do 1941. godine*, Beograd, 2013.

³ „Ideja osiguranja – koja se razvila još u starom veku – jeste da se stvaranjem zajednice rizika, koju čine sva lica ugrožena istom opasnošću, omogući raspodela rizika između svih članova. Zajednica rizika, dakle, počiva na ideji *uzajamnosti i solidarnosti*. Ali istinski život zajednice rizika i nastanak osiguranja vezuju se za pojavu računa verovatnoće i zakona velikih brojeva. *Zakon velikih brojeva* zasniva se na utvrđivanju određenih pravilnosti u nastupanju određenih događaja. To je moguće na osnovu statističkih podataka o velikom broju slučajeva. Ključno je da se mogu utvrditi pravilnosti u ponavljanju. Što je broj posmatranih slučajeva veći, pravilnost u nastupanju jednog događaja je veća, a odstupanja manja. Ako se neki događaj posmatra pojedinačno, on je slučaj, čim se posmatra veliki broj slučajeva, dolazi se do određenih pravilnosti tj. zakonitosti (zakonitost se ispoljava u masi slučajeva!). Praksa je pokazala da se osiguravači mogu više osloniti na primenu zakona velikih brojeva ako je broj posmatranih slučajeva veći. Dakle, primenom zakona velikih brojeva utvrđuje se prosečna vrednost posmatrane veličine. Osiguravačima je, zahvaljujući primeni zakona velikih brojeva, postalo mnogo jednostavnije vođenje biznisa osiguranja. *Verovatnoća* nastupanja određenog događaja označava se kao odnos između broja povoljnih izgleda i broja ukupnih izgleda koji postoje u pogledu njegovog ostvarivanja. Primenom računa verovatnoće određuje se stepen verovatnoće nastupanja određene opasnosti, odnosno osiguranog rizika. Uz zakon velikih brojeva, račun verovatnoće je naučna osnova tehničke organizacije osiguranja. Za što veću verodostojnost rezultata primene računa verovatnoće potrebno je da portfelj osiguranja bude što veći.“ V.: N. Petrović Tomić, *Pravo osiguranja, Sistem, Knjiga prva*, Službeni glasnik, Beograd, 2019, str. 74-75.

osiguranika na prouzrokovanu štetu, što je jedno od osnovnih načela prava osiguranja.⁴ S obzirom na njegovu ulogu u moralizaciji osiguranja i njegovom širem društvenom prihvatanju, Srpski građanski zakonik je nezaobilazni izvor u istoriji osiguranja. Druhim članom uređuju se posledice osiguranja već nastalog rizika, što je takođe jedno od najbitnijih pravila osiguranja.

Gotovo pola veka kasnije, 1892. godine, donet je Zakon o osiguravajućim društvima, koji je regulisao isključivo rad stranih osiguravajućih društava, kojih je jedino i bilo na našim prostorima,⁵ da bi kasnije, 1898. godine, bio donet Zakon o akcionarskim društvima, koji je regulisao poslovanje domaćih osiguravajućih društava.⁶

U to vreme, u srpskom jeziku nije postojala reč za osiguranje, pa se koristio posrbljen italijanski izraz ASIKURACIJA, dok su se agenti osiguravajućih društava zvali ASIKURANTI.

Prvo osiguranje u Beogradu zaključio je 1839. godine izvesni Lazar Zuban, sudija Apelacionog suda. Zabeleženo je da je posle svega nekoliko dana njegova kuća izgorela u požaru i da je od osiguravajućeg društva „Assicurazioni Generali“ naplatio odštetu u iznosu od 175 talira.⁷

Prvo domaće osiguravajuće društvo „Beogradska zadruga“ osnovano je 1897. godine, a njen prvi predsednik bio je Đorđe Vajfert. Zanimljivo je da je već u prvoj godini rada ta zadruga ostvarila zapažene rezultate i sklopila 482 životna osiguranja i 858 osiguranja od požara. Država je podržala taj projekat i prvoj domaćoj osiguravajućoj kući poverila osiguranje svih državnih objekata na 20 godina. To je bio prvi korak u emancipaciji zemlje kada je reč o osiguranju.

Čedomilj Mijatović, ministar finansija Kraljevine Srbije, u svom radu „Mišljenja o osiguranju“ napisao je nešto što se čini izuzetno važnim i danas:⁸

„Ja bih želeo da dođe, a nadam se da će doći jedno sretno doba u XX veku, kada će svaki Srbin mladoženja svojoj nevesti na dan venčanja pokloniti dokumenat koji joj osigurava parče hleba u slučaju smrti njegove, kada će svaki otac na dan kad mu se dete rodi osigurati ovome da kad postane punoletan, primi bar toliki kapital, da alate za rad nabavi, kao i devojčici miraz, da će svaki neženjenik smatrati za milu i neodoljivu dužnost da osigura da se na dan njegove smrti opštini njegovoj položi bar 1.000

⁴ P. Šulejić, *Pravo osiguranja, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 34.

⁵ To je verovatno jedan od razloga što je postojao veliki uticaj iz inostranstva na osiguranje, a naročito na reosiguranje. Tako i V. Čolović, *Osiguravajuća društva, Zakonodavstvo Srbije, pravo EU, uporedno pravo*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2010, str. 30.

⁶ Osiguravači su u početku u osiguranju videli izvor dobiti i nisu mnogo vodili računa o obavljanju delatnosti osiguranja u interesu osiguranika. Na ruku im je išlo to što nije postojala regulativa koja bi se odnosila na društva za osiguranje. To je dovelo do velikog broja stečajeva i likvidacija.

⁷ V. Čolović, *Osiguravajuća društva, Zakonodavstvo Srbije, pravo EU, uporedno pravo*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2010, str. 29.

⁸ Dostupno na: <https://zivotnoosiguranje.co.rs/misljenja-o-osiguranju-19-vek-srbija/>

Posećeno: 1. 4. 2024.

dinara na dobrotvorne ciljeve, doba, kad nijedne kuće neće biti koja nije osigurana za slučaj požara, nijedne njive, nijednog vinograda, nijednog voćnjaka koji nije osiguran za slučaj štete od elementarne nepogode, i kad će ne samo svaki činovnik nego i svaki seljak i svaki zanatlija moći da svojoj ženi i deci osigura penziju, i naposljetku kad će svaki radnik na slučaj starosti ili privremene nemoći osigurati sebi izdržavanje, ne kao poklon ili milostinju od opštine ili države, nego kao plod svojih napora i svoga poštenog ugovora s jednom domaćom ustanovom za osiguranje.“

Polako prolazi i treća decenija XXI veka, a mi i dalje čekamo da dođe to srećno doba.

Za vreme balkanskih ratova, osiguravajuća društva proširila su svoju praksu na tzv. ratni rizik, na osnovu specijalne premije. Dan nakon početka Prvog svetskog rata, donet je zakon kojim je propisano da premija za ratne rizike ne mora da se plati unapred. Društva su obavezana da za sve osiguranike preuzmu ratni rizik, a svaki osiguranik koji je želeo da mu osiguranje ostane u važnosti, morao je unapred, u roku od 15 dana od stupanja na snagu zakona dati izjavu o tome uz obećanje da će premiju naknadno platiti. Ratnu premiju bi tako platili osiguranici koji prežive rat, čime bi pomogli osiguravajućem društvu da isplati osigurane sume porodicama onih koju su u ratu nastradali. Nakon mnogo posleratnih sporova, država je donela Uredbu kojom je obavezala društva da isplate osigurane sume i onima koji nisu dali izjavu i taj presedan je skupo koštao osiguravajuća društva.

Uoči Drugog svetskog rata, u Jugoslaviji je bilo 28 osiguravajućih kuća. Dve trećine bile su filijale stranih osiguravajućih društava.

Sve do Drugog svetskog rata osiguranje je bilo poput igara na sreću. Osiguranje u predratnoj Jugoslaviji nije poznavalo prevenciju i represiju, te osiguravači nisu činili ništa u cilju sprečavanja i umanjenja šteta. Obavezan je bio samo vatrogasni doprinos, te se u takvim okolnostima nisu mogle izbjeći fingirane štete. Do 1937. godine nije postojala držana kontrola osiguranja kakvu danas poznaju svi pravni sistemi. Osiguranje je, zapravo, služilo raspodeli profita, odnosno dividendi akcionarima, a ne zaštiti interesa klijenata. To je vodilo prihvatanju rizičnih poslova koje su vodila nedovoljno kompetentna lica, što je rezultiralo bankrotom jednog od najvećih austrijskih društava onog vremena „Feniks“, koje je imalo najveći portfelj osiguranja života u Jugoslaviji.⁹ Kao odgovor na veliko nepoverenje osiguranika usled propasti „Feniksa“, doneta je Uredba o nadzoru nad osiguravajućim preduzećima, koja je stupila na snagu 1937. godine. Njome su postavljeni temelji onoga što je i danas odlika sistema osiguranja: državna kontrola, koja se odnosila na plasman rezervi osiguravajućih društava, zabranu otuđenja i opterećenja imovine itd.¹⁰

⁹ D. Mrkšić, Z. Petrović, K. Ivančević, *Pravo osiguranja*, Privredna akademija, Novi Sad, 2006, str. 23.

¹⁰ P. Šulejić, *Pravo osiguranja, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 35.

2. Osiguranje posle Drugog svetskog rata – državni intervencionizam

Po mišljenju profesora Šulejića, period posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji može da se podeli u pet etapa, koje su pogodne za analizu budući da je došlo do značajnih promena u oblasti osiguranja uzrokovanih promenama u društveno-političkom sistemu.¹¹ To su sledeće etape:

Sistem centralizovanog državnog osiguranja, koji je važio od 1945. do 1961. godine. Do završetka Drugog svetskog rata na tržištu Jugoslavije dominirale su strane kompanije za osiguranje, a 1. marta 1945. doneta je Odluka o spajanju u državni osiguravajući zavod za osiguranje i reosiguranje svih konfiskovanih osiguravajućih preduzeća. Taj zavod je tokom iste godine preimenovan u *Državni zavod za osiguranje i reosiguranje* (dalje: DOZ), nakon čega sva osiguravajuća preduzeća prelaze u državnu svojinu. Vlada je 1947. godine donela Uredbu o organizaciji i poslovanju DOZ-a. DOZ prelazi u nadležnost Ministarstva finansija i postaje ekskluzivni osiguravač, takoreći monopolista, za poslove osiguranja od rizika požara i drugih rizika, svih poslova obaveznog osiguranja (osim socijalnog), ekskluzivni reosiguravač za sve poslove osiguranja, a obavljao je i poslove ulaganja dugoročnih sredstava iz svojih tehničkih i ostalih rezervi u državne hartije od vrednosti. Kako za privatne osiguravače čija imovina nije bila konfiskovana na osnovu Uredbe nije bilo posla, DOZ je 1947. godine postao jedini osiguravač i reosiguravač u zemlji.¹² Osiguranje je u tom periodu bilo javna služba sa strogo centralizovanom organizacijom.

Sistem decentralizovanog komunalnog osiguranja postojao je u periodu od 1962. do 1967. godine. Zakonom o osiguravajućim zavodima i zajednicama osiguranja iz 1962. godine počinje period decentralizacije.¹³ Tada počinje osnivanje više osiguravajućih zavoda, odnosno zajednica osiguranja. Obično su se osnivali za teritoriju jedne ili više opština i činili Republičku zajednicu osiguranja, a te zajednice su skupa činile sistem jugoslovenske zajednice za osiguranje i reosiguranje. Osiguravajući zavodi bavili su se svim vrstama osiguranja imovine i lica na teritoriji opština, dok su zajednice osiguranja bile reosiguravači zavoda. Ideja je bila da se decentralizacijom DOZ-a ostvari racionalnije korišćenje kapaciteta osiguranja. Ali taj cilj nije postignut, jer je decentralizacija bila samo kozmetičkog karaktera, a suštinski je zadržan neizmenjeni sistem.

Sistem komercijalizovanog tržišnog osiguranja bio je na snazi je od 1968. do 1974. godine. Tokom 1968. sprovodi se reorganizacija sektora osiguranja. Nosioi osiguranja su osiguravajući zavodi, koje mogu da osnuju radne organizacije, društveno-političke zajednice i građani. Osiguravajući zavodi bili su privredne organizacije

¹¹ P. Šulejić, *Pravo osiguranja, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 35–43.

¹² V. Čolović, str. 31,

¹³ *Službeni list SFRJ*, br. 27/61.

koje sprovode osiguranje kao delatnost od posebnog društvenog interesa.¹⁴ Oni su zamišljeni kao preduzeća koja imaju svoju imovinu i koja su samostalna. Ali pošto je osiguranje proglašeno delatnošću od posebnog društvenog interesa, pored samoupravljanja radnog kolektiva, postojalo je i društveno upravljanje u kome su učestvovali osigurani i osnivači zavoda.¹⁵ Funkcije osiguranja su prikupljanje sredstava radi naknade štete u slučaju nastupanja štetnog događaja i učestvovanje u preduzimanju preventivnih i represivnih mera. Zavodi slobodno biraju reosiguravače i odgovaraju za izvršenje obaveza preuzetih po osnovu osiguranja. Osnovnim zakonom o osiguranju i osiguravajućim organizacijama iz 1967. godine bila je predviđena i mogućnost osnivanja privrednih organizacija koje se isključivo bave poslovima posredovanja, zastupanja, procenjivanja štete i vršenja drugih usluga u vezi s poslovima osiguranja.¹⁶

Iako se sistemu osiguravajućih zavoda mogu uputiti brojne primedbe, s današnje tačke gledišta taj sistem je doneo nekoliko promena, za koje se s pravom može reći da su reformatorske. Ukratko, osiguranje tada prvi put počinje da funkcioniše po principima tržišnog mehanizma, ukidaju se teritorijalni monopoli i usvaja princip dobrovoljnosti osiguranja, osim u zakonom propisanim slučajevima. Taj sistem je bio izložen kritikama već od 1971. godine, u periodu ustavnih amandmana. *Sistem osiguranja zasnovan na načelima Ustava iz 1974. godine* karakteriše sledeće: formiraju se zajednice rizika kao novi oblik organizovanja zasnovan na principima udruženog rada i dogovorne ekonomije; Ustavom i zakonom izjednačavaju se funkcija naknade štete i prevencije; međusobni odnosi regulišu se samoupravnim sporazumima; itd.

Zakonom o osnovama sistema osiguranja imovine i lica iz 1990. godine dotadašnje zajednice transformišu se u nove finansijske organizacije koje nose karakter tržišnog subjekta privređivanja.¹⁷ Mogli bismo reći da tada započinje sistem tržišnog osiguranja, budući da se postavljaju temelji tržišnog poslovanja. Ali istini za volju, to je bio samo začetak tržišnog modela privređivanja, koji će biti uveden Zakonom o osiguranju iz 2004. godine.¹⁸

Da zaključimo: nakon raspada SFRJ, sve republike uvele su tržišne sisteme privređivanja. Tokom devedesetih godina XX veka njihov ekonomski rast i razvoj se u velikoj meri razlikovao u zavisnosti od toga da li su ratna dejstva bila prisutna ili ne na njihovim teritorijama. Za Srbiju je to vreme bilo izuzetno složeno i teško,

¹⁴ V. Čolović, *Osiguravajuća društva, Zakonodavstvo Srbije, pravo EU, uporedno pravo*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2010, str. 32.

¹⁵ P. Šulejić, *Pravo osiguranja, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 37.

¹⁶ Značajno je napomenuti da je izvršeno i ukupnjavanje osiguravajućeg sektora budući da je umesto 128 osiguravajućih zavoda, koliko ih je bilo 1967. godine, formirano 11 zavoda krajem iste godine.

¹⁷ *Službeni list SFRJ*, br. 17/90, 82/90 i *Službeni list SRJ*, br. 31/93 i 24/94.

¹⁸ *Službeni glasnik RS*, br. 55/2004, 70/2004, 61/2005, 85/2005 – dr. zakon, 101/2007, 63/2009 – odluka US, 107/2009, 99/2011, 119/2012, 116/2013 i 139/2014.

obeleženo ekonomskim sankcijama UN od 1992. do 1996, hiperinflacijom, NATO bombardovanjem 1999. godine, neuspešnim i u osnovi pogrešnim konceptom tranzicije, faktorima koji su ostavili dugoročne negativne posledice na ekonomski razvoj zemlje i životni standard građana.

Društveni kapital i samoupravljanje predstavljali su specifičnost i osnovu privrednog ambijenta i poslovanja u SFRJ. Društveni kapital nije imao jasno određene titulara, što je negativno uticalo na produktivnost, efikasnost i ekonomičnost, a samim tim i na konkurentnost u odnosu na privredna društva s drugim oblikom svojine. Već krajem osamdesetih godina započela je svojinska transformacija društvenog kapitala u privatni, odnosno državni kapital. Sprovedena je primenom različitih zakona sa više ili manje uspešnim konačnim rezultatom. Do 2021. godine društveni kapital je još uvek opstajao u pojedinim društvima za osiguranje, koja su činila značajan deo tržišta osiguranja u Srbiji. Tako je učešće društvenog kapitala u strukturi ukupnog kapitala u Kompaniji „Dunav osiguranje“ bilo 51,86%, u „Dunavu Re“ 4,58%, a u „Triglav osiguranju“ a.d.o. Beograd 0,12%.

Posedovanje nasleđenog društvenog kapitala u strukturi ukupnog kapitala otežavalo je poslovanje društvima za osiguranje i stavljalo ih u neravnotežan položaj u odnosu na direktne konkurente, ali i na ostale učesnike na finansijskom tržištu. Navedena situacija uticala je na to da Vlada Republike Srbije, krajem aprila 2021. godine, usvoji Zakon o izmeni i dopunama Zakona o osiguranju. Taj zakon je uspeo da pomiri različite odredbe dotadašnjih zakona koji su se bavili pitanjem društvenog kapitala u društvima za osiguranje, kao i interese društava za osiguranje, države i zaposlenih. Naime, njime je predviđena promena vlasničkih prava na društvenom kapitalu tako što se 70% društvenog kapitala prenosi na Republiku Srbiju, do 25% društvenog kapitala se prenosi zaposlenima bez naknade (tzv. besplatne akcije), dok se najmanje 5% društvenog kapitala prenosi Akcionarskom fondu.

Sprovedenjem zakona, pomenuta osiguravajuća društva napokon imaju čistu strukturu kapitala, koja im omogućava nastavak poslovanja u modernom korporativnom okruženju, dok su zaposleni dobili besplatne akcije, kojima su odmah mogli da raspolože.

II. Uređivanje i stabilizacija sektora osiguranja

Velike promene u sektoru osiguranja nastaju donošenjem Zakona o osiguranju iz 2004. godine, koji stvara pretpostavke za razvoj tržišta osiguranja u pravom smislu reči, a vršenje nadzora biva povereno Narodnoj banci Srbije.¹⁹ Isti je slučaj i po

¹⁹ U vreme donošenja tog zakona, a naročito za vreme javne rasprave, predlagači su kao jednu od najznačajnijih novina isticali upravo prenošenje nadzornih ovlašćenja sa Ministarstva finansija na NBS. Ključni argument predlagača bilo je objedinjavanje nadzorne funkcije nad svim finansijskim institucijama.

važjećem zakonu o osiguranju.²⁰ Naglašeno je da se nadzor vrši radi zaštite interesa osiguranika i drugih korisnika osiguranja.²¹ To je savremena tendencija, jer se zaštita slabije strane ugovora o osiguranju može znatno unaprediti ako se ova postavi kao cilj sprovođenja nadzora.²²

NBS u sektoru osiguranja zatiče stanje koje karakteriše: odsustvo dobre prakse u poslovanju, adekvatnog upravljanja, sigurnosti ulaganja sredstava osiguranja radi izmirivanja preuzetih obaveza prema osiguranicima i trećim licima, odsustvo transparentnosti rada, redovnog izveštavanja, nekompletnost poslovnih knjiga, pa time i nepouzdanost iskazanih podataka, prelivanje sredstava osiguranja u povezana preduzeća, neuredno izmirivanje obaveza prema osiguranicima i trećim licima, dvostruko izdavanje polisa, pogrešno postavljeni ciljevi poslovanja društava za osiguranje – umesto zaštite interesa osiguranika i korisnika osiguranja, cilj je bio zaštita interesa vlasnika, nadalje visok stepen nezakonitosti u poslovanju, značajan broj pravnih lica koja posluju u sektoru osiguranja bez dozvole za rad.²³ Obaveze prema osiguranicima finansirane su iz tekućih priliva, što znači da su premije naplaćene za nove polise služile za izmirivanje obaveza po ranije izdatim polisama, umesto njihovog sigurnog ulaganja.²⁴ Sve to doprinelo je potpunom gubljenju poverenja javnosti u ovaj sektor.

Da bi ostvarila postavljeni cilj u navedenim okolnostima, NBS je svoje aktivnosti usmerila u nekoliko pravaca:

- Stabilizacija sektora osiguranja
- Vraćanje poverenja javnosti u sektor osiguranja
- Kreiranje osnove za razvoj sektora
- Stvaranje i razvoj funkcije supervizije
- Kontinuirana edukacija zaposlenih.

Na osnovu izveštaja NBS za 2004. godinu, sektor osiguranja u Srbiji bio je po stepenu razvijenosti znatno ispod proseka zemalja članica Evropske unije. Učešće premije u bruto domaćem proizvodu u Srbiji te godine bilo je ispod 2%, dok je u 25 zemalja članica EU iznosilo 8,3%, a u istočnoevropskim zemljama oko 3%. Prema premiji po stanovniku od oko 50 USD Srbija je zauzimala tek 70. mesto u svetu. Na prvom mestu bila je Švajcarska sa 5.716 USD, dok je Slovenija sa 920 USD

NBS je prema njihovom uverenju mnogo kompetentnija za vršenje nadzora na finansijskom tržištu. V.: N. Petrović Tomić, *Pravo osiguranja, sistem*, str. 225.

²⁰ *Službeni glasnik RS*, br. 139/2014 i 44/2021.

²¹ R. Ayadi, C. O' Brian, *The Future of Insurance Regulation and Supervision in EU*, CEPS, 2006, str. 6.

²² Detaljnije o zaštiti slabije strane: M. Glintić, „Zaštita prava slabije ugovorne strane u skladu sa principima evropskog ugovornog prava osiguranja“, *Strani pravni život*, br. 3/2020, str. 57–73.

²³ Na razvijenim tržištima osiguranja situacija je potpuno drugačija. V.: R. H. Jerry II, *Understanding Insurance Law*, Lexis Nexis, New York 2007, 1021; M. Ćurković, V. Miletić, *Pravo osiguranja Evropske ekonomske zajednice*, Croatia osiguranje, Zagreb 1993, str. 29.

²⁴ Predrag Šulejić, *Pravo osiguranja, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2005, str. 123–128.

zauzimala 28. mesto. Prema ukupnoj premiji, Srbija je u 2004. godini bila na 66. mestu sa 433.000.000 USD.

Ugašen je veliki broj insolventnih osiguravajućih društava. Njihov broj smanjen je sa 40 u 2004. godini na 19 u 2005. Ne zaboravimo da je na kraju 1996. na našem tržištu bilo 77 društava za osiguranje i tri društva za reosiguranje. Mnoga od njih su u periodu do 2004. izgubila dozvolu za rad.

Na tržištu osiguranja u 2005. godini poslovalo je 19 društava za osiguranje, od kojih se 16 bavilo isključivo poslovima osiguranja, dva društva samo poslovima reosiguranja, dok se jedno društvo bavilo poslovima osiguranja i reosiguranja. U 2005. godini smanjen je za 50% i broj ostalih učesnika na tržištu osiguranja – posrednika i zastupnika.

U strukturi premije u 2005. godini, učešće neživotnih osiguranja iznosilo je 90,5%, dok je učešće životnih osiguranja bilo svega 9,5%. U strukturi premije neživotnih osiguranja, imovinska osiguranja učestvovala su sa 33%, a zatim sledi osiguranje od odgovornosti za upotrebu motornih vozila sa 31%.

Značajan pokazatelj rezultata preduzetih aktivnosti na stabilizaciji i uređivanju tržišta osiguranja jeste i odnos porasta tehničkih rezervi i ukupne premije. Porast tehničkih rezervi od 99% (sa 11,5 mlrd dinara u 2004. na 22,8 mlrd dinara u 2005.) značajno je veći od porasta ukupne premije od 53%, što govori o tome da su društva počela da napuštaju lošu praksu neadekvatnog formiranja tehničkih rezervi. Pored toga, poboljšanje kvaliteta ulaganja tehničkih rezervi u smislu manjeg ulaganja u nekretnine, povezana pravna lica i hartije kojima se ne trguje na organizovanom tržištu.

Zakonom o osiguranju iz 2014. godine, koji je i danas na snazi, stvoreni su bolji mehanizmi za zaštitu građana, ali i svi neophodni preduslovi da se pruže moderne usluge osiguranja.²⁵ Zakonom je predviđena adekvatna informisanost građana pre zaključivanja ugovora, kao i informisanost o tome kome treba da se obrate kako bi ostvarili svoja prava po osnovu zaključenog ugovora o osiguranju, o načinu i rokovima za podnošenje odštetnog zahteva, raskidu ugovora, kao i o načinima zaštite njihovih prava kod nadležnih organa.²⁶ Istovremeno, uvedeni su novi oblici tehničkih rezervi i pooštrene metode za obračun postojećih oblika rezervi, čime je njihov iznos za manje od decenije udvostručen. Time se pruža snažna poruka svim korisnicima usluge osiguranja da će uplaćena premija biti namenski korišćena i sačuvana.

²⁵ Narjess Boubakri, „Corporate governance and issues from the insurance industry“, *The Journal of Risk and Insurance*, 2011, Vol. 78, No. 3, str. 502.

²⁶ Detaljnije: N. Petrović Tomić, *Zaštita potrošača usluga osiguranja, Analiza i predlog unapređenja regulatornog okvira*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2015, str. 141–201; A. Keglević, *Građanskopravni aspekti obveze obavještanja kod potrošačkog ugovora o osiguranju*, doktorski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Zagrebu, Zagreb, 2012, str. 102.

Uveden je sistem upravljanja sa četiri osnovne funkcije – aktuarskom, funkcijom upravljanja rizikom, funkcijom interne revizije i funkcijom interne kontrole, pa se pored intenzivne eksterne kontrole, implementira i stimuliše mehanizam zaštite i praćenja unutar osiguravajućeg društva.²⁷

Stvoren je zakonski okvir vrlo sličan onome u razvijenim evropskim zemljama, koji je omogućio stimulativan i stabilan ambijent za izgradnju i dalji napredak sektora osiguranja.²⁸ Naime, Zakonom iz 2014. gotovo u potpunosti su preuzete Direktive EU integrisane u režim Solventnosti I, pa čak i neki delovi direktive Solventnost II, tako da se naš sistem nalazi u međufazi, sa zadatkom svih učesnika na tržištu da se pripremi za punu implementaciju Direktive Solventnost II (krajnji rok za njenu punu primenu je prijem naše zemlje u EU).²⁹

III. Tržište osiguranja u 2022.

Na osnovu podataka NBS, sektor osiguranja u Srbiji se po stepenu razvijenosti i pored kontinuiranog rasta iz godine u godinu i dalje nalazi znatno ispod proseka zemalja članica Evropske unije. Prema učešću premije u bruto domaćem proizvodu sa oko 2%, Srbija još nije dostigla nivo u zemljama članicama EU, gde to učešće iznosi oko 7%. Premija po stanovniku u Srbiji je 2021. iznosila 176 dolara, dok je u Sloveniji bila 1.047 dolara.

Na kraju 2022. godine u Srbiji je poslovalo 20 društava za osiguranje. Isključivo poslovanje osiguranja bavi se 16 društava, a samo poslovanje reosiguranja četiri društva. Isključivo životnim osiguranjem bave se četiri društva, isključivo neživotnim, odnosno i životnim i neživotnim osiguranjem bavi se po šest društava. Posmatrano po vlasničkoj strukturi, od 20 društava, 15 ih je u većinskom stranom vlasništvu.

U strukturi premije u 2022. učešće neživotnih osiguranja iznosilo je 78,6%, dok se učešće životnih osiguranja smanjilo sa 22,7% u 2021. na 21,4% u 2022. usled većeg nominalnog rasta premije neživotnih osiguranja od rasta premije životnih osiguranja.

U strukturi ukupnog portfelja pet vrsta neživotnih osiguranja učestvuju sa 66,8%: dobrovoljno zdravstveno osiguranje, osiguranje motornih vozila – kasko, osiguranje imovine od požara i drugih opasnosti, ostala osiguranja imovine i osiguranje od odgovornosti za upotrebu motornih vozila.

Osiguranje od odgovornosti za upotrebu motornih vozila – AO u 2022. za država vodeće učešće u ukupnoj premiji sa 29,1%, a zatim slede životna osiguranja

²⁷ Detaljnije: N. Petrović Tomić, *Pravo osiguranja, Sistem, Knjiga I*, Službeni glasnik, Beograd 2019, str. 276–280; P. Marano, „Nova nadzorna paradigma: kultura nošenja rizika i etički kodeks“, *Pravo osiguranja, uprava i transparentnost – osnovne pravne sigurnosti*, Palić, 2015, str. 171–175.

²⁸ I. Tošić, „Uticaj Direktive Solventnost II na sektor osiguranja u Evropi“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, br. 7/2017, str. 301–313.

²⁹ Detaljnije o Direktivi Solventnost II: M. Dreher, *Treaties on Solvency II*, Springer Verlag, Berlin, 2015, str. 345–424.

I. Soković: Značaj osiguranja i perspektive razvoja u Srbiji

sa 21,4% i imovinska osiguranja sa 19,9%. Učešće DZO je sa 5,8% u 2021. poraslo na 7,4% u 2022. godini, što je rezultat rasta ove premije od čak 43,5%

U poređni prikaz sektora osiguranja 2004/2005, 2015. i 2021/2022.

Pokazatelj	2004/2005.	2015.	2021/2022.
Ukupna premija	433 mil USD	727 mil USD	1,3 mlrd USD
Premija po stanovniku	50 USD	102 USD	179 USD
Učešće premije neživotnih osiguranja u ukupnoj premiji	90,5%	76,1%	78,6%
Učešće premije životnih osiguranja u ukupnoj premiji	9,5%	23,9%	21,4%
Broj društava za osiguranje	19	24	20
Vlasnička struktura – strana	5	18	15
Vlasnička struktura – domaća	14	6	5
Tehničke rezerve	11,5 mlrd din	131,0 mlrd din	229,7 mlrd din

IV. Uloga Udruženja osiguravača Srbije u promovisanju delatnosti osiguranja

Društva za osiguranje i reosiguranje okupljena su u okviru profesionalne asocijacije – Udruženja osiguravača Srbije (dalje: UOS). Osnovna specifičnost UOS u odnosu na druge privredne asocijacije ogleda se u poverenim javnim ovlašćenjima. Naime, u svim ili gotovo svim zakonodavstvima osnovano je telo – Garantni fond, radi obezbeđenja obeštećenja za štete nastale u saobraćaju kada iz određenih razloga osiguravajuće pokriće ne deluje.³⁰ Obaveza osnivanja Garantnog fonda uvedena je Drugom direktivom o osiguranju od građanske odgovornosti za upotrebu motornih vozila (Direktiva 84/5/EEZ), radi jednake i bolje zaštite žrtava saobraćajnih nezgoda.³¹ I naš zakon o obaveznom osiguranju u saobraćaju sadrži odredbe o Garantnom fondu.³² Garantni fond je od osnivanja bio u nadležnosti UOS. Reč je o javnom ovlašćenju koje je neodvojivo od delatnosti osiguranja, a koje se vrši u najboljem interesu oštećenih lica.³³ Slučajevi kada postoji obaveza fonda u našem pravu su: šteta od neosiguranog vozila, šteta od nepoznatog vozila i stečaj osiguravača. Garantni fond zaokružuje sistem zaštite trećih oštećenih lica u saobraćaju i pruža gotovo bezuslovnu zaštitu svim licima koja su oštećena upotrebom motornog vozila, a tu štetu ne mogu

³⁰ N. Petrović Tomić, *Pravo osiguranja, Sistem*, str. 583; M. Ćurković, „Štete nanese strancima u Jugoslaviji od nepoznatih i neosiguranih motornih vozila”, *Osiguranje i privreda*, br. 5, 1979, str. 49–52.

³¹ N. Petrović Tomić, *Pravo osiguranja, Sistem, Knjiga I*, str. 610–611.

³² *Službeni glasnik RS*, br. 51/2009, 78/2011, 101/2011, 93/2012 i 7/2013 – Odluka US.

³³ N. Petrović Tomić, *Osnovi prava osiguranja, Drugo, dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2023, str. 256.

nadoknaditi od društva za osiguranje: nepoznata vozila, neosigurana vozila i vozila osigurana kod društva u stečaju. Nema razlike u kriterijumima za naknadu štete i brzini likvidacije u odnosu na društva za osiguranje. Kod šteta koje su pričinjene od strane nepoznatih vozila nadoknađuje se šteta isključivo ukoliko je bilo povreda lica, zbog brojnih malverzacija sa ovim pravom u prošlosti.

Osim funkcije Garantnog fonda, UOS obavlja i sledeće značajne zadatke.

Funkcija Biroa zelene karte: Udruženje je član Sistema zelene karte u Briselu, koji čini 50 mahom evropskih zemalja.³⁴ Taj sistem omogućava kretanje vozila unutar granica sistema uz priznavanje domaćih polisa osiguranja AO, bez obaveze posedovanja skupih graničnih osiguranja. Podsećamo da je UOS od juna 2011. godine potpisnik Multigarantnog sporazuma (MGA), odnosno član Podistema registarske oznake unutar Sistema zelene karte, kojim je vozačima vozila uobičajeno stacioniranih u Srbiji omogućen nesmetan ulazak u države koje su takođe potpisnice ovoga sporazuma, bez kontrole zelene karte. Time su građani Srbije u potpunosti izjednačeni s građanima EU i još nekoliko zemalja potpisnica Sporazuma, što znači da je UOS svojim valjanim radom već 2011. godine postigao standarde potrebne za pristup Sporazumu.

Zahvaljujući finansijskoj disciplini u likvidaciji šteta koja naša vozila pričinje u inostranstvu naša zemlja je stalni član Sistema zelene karte i čak ima svog predstavnika u najvišim organima njegove uprave. Sistem podrazumeva dve funkcije, obradu, likvidaciju i refundaciju šteta koje pričinje inostrana vozila na teritoriji naše zemlje, odnosno plaćanje šteta koje pričinje naša vozila u inostranstvu.

Funkcija Informacionog centra: prikuplja podatke o polisama osiguranja od auto-odgovornosti, kao i štetama iz ovog osiguranja, sa dva osnovna cilja: 1) formiranje relevantne statistike za formiranje cena AO, koja će naročito biti upotrebljiva u periodu liberalizacije 2) vođenje bonus/malus sistema gde se u momentu izdavanja

³⁴ Sistem zelene karte nastao je na osnovu principa utvrđenih Preporukom br. 5, koju je 1949. godine sastavila radna grupa formirana od strane Ekonomske komisije UN za Evropu. Preporuka je upućena vladama država Evrope, s ciljem da se ostvari uticaj na osiguravače da zaključe sporazume sa osiguravačima drugih zemalja. Preporuka sledi dva cilja. Prvi je izjednačavanje saobraćajnih nezgoda sa elementom inostranosti s domaćim saobraćajnim nezgodama u pogledu naknade štete. Drugi cilj je zaštita vlasnika ili vozača motornog vozila u inostranstvu. Osnovni principi Preporuke su: 1) osiguravači osnivaju organizaciju koja se zove Biro, koja odgovara za funkcionisanje sistema zelene karte u izvršenje obaveza osiguravača; 2) Biro obezbeđuje osiguravačima ispravu o osiguranju – zelenu kartu, a oni je distribuiraju svojim osiguranicima; 3) isprava potvrđuje osiguranje od odgovornosti i obezbeđuje imaoču isto pokriće kakvo ima u državi registracije; 4) štete koje izazove imalac zelene karte u posećenoj državi isplaćuje Biro te zemlje, a njih zatim refundira Biro države koji je izdao zelenu kartu. Polazeći od načela iz Preporuke, predstavnici nacionalnih biroa zemalja članica sistema zelene karte izradili su tipski sporazum, na osnovu koga su zaključivani sporazumi između biroa. Bilateralni sporazum koji su zaključivali biro na osnovu tipskog sporazuma zove se i Londonski sporazum, jer je usvojen na Generalnoj skupštini Saveta biroa održanoj u Londonu. Detaljnije: M. Čurković, *Ugovori o obveznom osiguranju u cestovnom prometu*, Savjet stručne biblioteke „Croatia“ zajednica osiguranja imovine i osoba, Zagreb 1989, str. 100.

polise društvo obraća UOS-u i u svakom trenutku dobija povratnu informaciju o pripadajućem bonusu/malusu, čime se omogućava promptno izdavanje polise sa adekvatnim tarifiranjem.

Funkcija promocije sektora osiguranja i zaštite interesa osiguravača: UOS sprovodi koordinisan nastup svih osiguravača ka društvenoj zajednici i zakonodavcu, gde se naročito ističe mogućnost jedinstvenog uticaja na kreiranje zakonodavnog ambijenta od interesa za osiguravače. Naročito ističemo ulogu UOS u promovisanju društveno odgovornog poslovanja na nivou delatnosti i zalaganje za unapređenje zaštite korisnika usluge osiguranja.

Funkcija utvrđivanja jedinstvene tarife premija i uslova osiguranja od auto-odgovornosti: Uloga UOS je da utvrdi jedinstvenu minimalnu premiju i zajedničke uslove osiguranja od auto-odgovornosti, a NBS daje saglasnost na njih. Tako će biti do trenutka liberalizacije tržišta, za koji je krajnji rok prijem u EU.

V. Zaključak

Na osnovu uvida u istorijski razvoj osiguranja na ovim prostorima i poznavanja domaćeg tržišta, moguće je izneti pretpostavke o tendencijama razvoja. Prvo, tržište osiguranja je jedno od najbrže rastućih, s obzirom na njegov značaj ne samo u ostvarivanju zaštitne uloge shvaćene u klasičnom smislu, već generalno u „društvu rizika“, kako se sve češće naziva posttehnološko društvo. Ekonomska i zdravstvena kriza koja je zadesila ceo svet tokom pandemije virusa kovid, kao i u postkovid fazi, na koju se nadovezala energetska kriza, koja je podstakla i inflatorni pritisak, pokazala je da ubuduće treba više investirati u mehanizme zaštite od rizika. U takvim okolnostima od tržišta osiguranja očekuje se da pokaže spremnost da preuzme ulogu lidera upravljanja globalnim rizicima. Osiguravači se nalaze pred ozbiljnim izazovom, jer su u pitanju rizici bitno drugačiji od onih koje oni inače primaju u pokriće. Sve što već znaju o rizicima i sva statistička mašinerija nemoćni su pred brojnim rizicima globalnog karaktera koje treba pokriti po cenovno prihvatljivim uslovima. Budući da nam iskustvo, a još više ekonomski pokazatelji govore da su kapaciteti tržišta (re) osiguranja limitirani, ekonomski održivo osiguranje zahtevaće partnerstvo s državom češće nego ikada u istoriji osiguranja. Kada je reč o domaćem tržištu osiguranja, kojim će se tempom ostvarivati rast, zavisi najpre od izmena regulatornog okvira, kako u statusnom delu (dalja implementacija direktive Solvency II), tako i u nadzornom delu i delu zaštite korisnika usluga.

Drugo, kapital poverenja bez koga delatnost osiguranja ne može da opstane treba da se neguje iz dana u dan i pravnim i vanpravnim putevima. Kada govorimo o vanpravnim mehanizmima sticanja i održavanja socijalnog kapitala kakvo je poverenje, neophodno je da u sektoru osiguranja poslovanje bude zasnovano i na uvažavanju standarda poslovne etike i principa društveno odgovornog poslovanja. Drugim

rečima, treba investirati u fer i korektno postupanje prema klijentima osiguranja, na dnevnom nivou. Naglašavamo da i NBS u svojstvu ne samo tela nadzora već i regulatora na tržištu osiguranja ima jasan stav kada je reč o unapređenju poslovanja u delatnosti osiguranja. Iz Smernica koje je NBS usvojila nakon donošenja Zakona o osiguranju iz 2014. godine jasno proizlazi da ona od subjekata na tržištu osiguranja očekuje da razvijaju dobru praksu fer postupanja prema klijentima. Uostalom, i nadzorna funkcija obuhvata ne samo kontrolu zakonitosti poslovanja, već i dobre običaje i poslovnu etiku.

Pogled na istorijski razvoj osiguranja na našim prostorima sugerise da tržište osiguranja nije imuno na dva faktora, koji su kod nas uslovlili turbulentan poslovni ambijent. To su društveno-političko okruženje i ekonomska situacija u zemlji. Što se prvog faktora tiče, dostigli smo određeni nivo svesti o značaju preventive i upravljanja rizikom. Takođe, pravni okvir više ne ograničava osiguravače i reosiguravače kako je to nekada bio slučaj, dok NBS vršenjem nadzorne i regulatorne funkcije na tržištu osiguranja obezbeđuje finansijsku disciplinu i zaštitu korisnika usluga. Ostalo je da treba raditi na buđenju svesti građana, potencijalnih korisnika usluga o korisnosti osiguranja kao nužnog pratioca svih rizičnih situacija. Strategija koja bi dovela do veće zastupljenosti osiguranja od interesa je i za UOS, koje radi na promociji interesa industrije. Može se očekivati da će Udruženje nastaviti sa promocijom sektora osiguranja kako bi korisnici počeli da na osiguranje gledaju kao na investiciju, a ne kao na trošak.

Da zaključimo: pre usvajanja detaljne zakonske regulative osiguravači su u osiguranju videli izvor dobiti i nisu mnogo vodili računa o obavljanju delatnosti osiguranja u interesu osiguranika. To je dovelo do velikog broja stečajeva i likvidacija. Tek u devetnaestom veku dolazi do razvoja osiguranja i reosiguranja u pravom smislu te reči. To se naročito odnosi na Nemačku, čija društva su se udruživala u cilju preuzimanja poslova osiguranja koji prevazilaze granice jedne zemlje. Naporedo sa tim procesom, dolazi do usvajanja prvih zakona kojima se uređuje ugovor o osiguranju. Naročito je značajna pojava zakona o ugovoru o potrošačkom osiguranju, koji usvajaju principe za koje možemo reći da su se i danas, u nešto izmenjenom obliku, zadržali. Do usvajanja tih zakona, pogotovo u Nemačkoj i Francuskoj, na ugovor o osiguranju se primenjivalo samo opšte ugovorno pravo, što je ondašnje potrošače usluga osiguranja činilo lakim plenom osiguravača.

Dakle, slažemo se sa profesorkom Petrović Tomić da istorijski razvoj osiguranja kao privredne delatnosti može da se posmatra kao civilizacijski fenomen, na čije uobličavanje je uticala potreba za sigurnošću i zaštitom. Kako su izmenjeni uslovi života krajem XIX i početkom XX veka učinili brojne aspekte života savremenog čoveka rizičnim, to je njegova tražnja za osiguranjem počela da raste. Dobro osmišljeni sistem osiguranja treba da potencira potrebu za zaštitom od rizika i da ponudi prilagođene pakete osiguravajuće zaštite.

Literatura

- Ayadi, R., O' Brian, C., *The Future of Insurance Regulation and Supervision in EU*, CEPS, 2006
- Boubakri, N., „Corporate governance and issues from the insurance industry“, *The Journal of Risk and Insurance*, 2011, Vol. 78, No. 3
- Ćurković, M., „Štete nanese strancima u Jugoslaviji od nepoznatih i neosiguranih motornih vozila“, *Osiguranje i privreda*, br. 5, 1979
- Ćurković, M., *Ugovori o obveznom osiguranju u cestovnom prometu*, Savjet stručne biblioteke „Croatia“ zajednica osiguranja imovine i osoba, Zagreb 1989
- Ćurković, M., Miletić, V., *Pravo osiguranja Europske ekonomske zajednice*, Croatia osiguranje, Zagreb 1993
- Čolović, V., *Osiguravajuća društva, zakonodavstvo Srbije, pravo EU, uporedno pravo*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2010
- Dreher, M., *Treaties on Solvency II*, Springer Verlag, Berlin, 2015
- Glintić, M., „Zaštita prava slabije ugovorne strane u skladu sa principima evropskog ugovornog prava osiguranja“, *Strani pravni život*, br. 3/2020, 57-73
- Jerry II, R. H., *Understanding Insurance Law*, Lexis Nexis, New York 2007, 1021
- Keglević, A., *Građanskopravni aspekti obveze obavještanja kod potrošačkog ugovora o osiguranju*, doktorski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Zagrebu, Zagreb, 2012
- Marano P., „Nova nadzotna paradigma: kultura nošenja rizika i etički kodeks“, *Pravo osiguranja, uprava i transparentnost – osnove pravne sigurnosti*, Palić, 2015
- Mrkšić, D., Petrović, Z., Ivančević, K., *Pravo osiguranja, IV izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Privredna akademija, Novi Sad, 2006
- Petrović, Z., Čolović, V., Knežević D., *Istorija osiguranja u Srbiji, Crnoj Gori i Jugoslaviji do 1941. godine*, Beograd, 2013
- Petrović Tomić, N., *Zaštita potrošača usluga osiguranja, Analiza i predlog unapređenja regulatornog okvira*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2015
- Petrović Tomić, N., *Pravo osiguranja, Sistem, Knjiga prva*, Službeni glasnik, Beograd, 2019
- Petrović Tomić, N., *Osnovi prava osiguranja, Drugo, dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2023
- Šulejić, P., *Pravo osiguranja, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005
- Tošić, I., „Uticao Direktive Solventnost II na sektor osiguranja u Evropi“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, br. 7/2017, 301–313.